

OBRAZLI XOTIRANI RIVOJLANTIRISH BOLA NUTQINI SHAKLLANTIRISHNING OMILI SIFATIDA

Islamova Manzura Mamatqul qizi

Guliston Davlat Universiteti pedagogika psixologiya yonalishi

1- bosqich magistranti 14-21 guruh talabasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6740079>

Annotatsiya: Ushbu maqolada bolalar nutqini oʻstirish tushunchasi, ona tili darslarida nutq oʻstirishning shakl va vositalari, nutq oʻstirishda obrazli xotiraning roli haqida soʻz yuritiladi.

Kalit soʻzlar: yozma nutq, nutq oʻstirish, obrazli xotira, erkin fikrlash, soʻz, soʻz boyligi, soʻzlarning talaffuzi.

Nutq–kishi faoliyatining turi, til vositalari (soʻz, soʻz birikmasi, gap) asosida tafakkurni ishga solishdir. Nutq oʻzaro aloqa va xabar, oʻz fikrini his-hayajon bilan ifodalash va boshqalarga taʼsir etish vazifasini bajaradi. Yaxshi rivojlangan nutq jamiyatda kishi faoliyatining muhim vositalaridan biri sifatida xizmat qiladi. Oʻquvchi uchun esa nutq maktabda muvaffaqiyatli taʼlim olish qurolidir.

Yozma nutqni oʻstirishda uch yoʻnalish aniq ajratiladi :

- 1) soʻz ustida izlanish.
- 2) soʻz birikmasi va gap ustida izlanish.
- 3) bogʻlanishli nutq ustida izlanish.
- 4) obrazli xotira orqali izlanish .

TADQIQOT METODOLOGIYASI VA EMPIRIK TAHLIL

Pedagogik kitoblarda berilgan ilmiy maʼlumotlarga qaraganda, 2 yoshli bolalar 30dan 100 gacha, 4 yoshli bolalar 1000 dan 4000 gacha, 7 yoshli bolalar 3000 dan 7000 gacha, 10-11 yoshli bolalar 8000 dan 15000 gacha, 14-15 yoshdagilar 11000 dan 18000 gacha soʻzni bilishlari lozim. Ammo, afsuski, ona tili mashgʻulotlarida fikrni ogʻzaki va yozma shaklda bayon qilish zaruriyati tugʻilganda oʻquvchilardagi soʻz qashshoqligi darrov sezilib qoladi. Nutqda soʻzlarni takroriy qoʻllash, berilgan soʻzni uning maʼnodoshi, uyadoshi va qarama-qarshi maʼnoligi bilan almashtira olmaslik, maʼlum bir sohaga qarashli soʻzlar lugʻatini tuzishda uchraydigan qiyinchiliklar, shubhasiz, oʻquvchilarning soʻz boyligi yetarli emasligidan dalolat beradi.

Nutqni oʻstirishda xotira, jumladan obrazli xotira muhim ahamiyatga ega hisoblanadi.

Xotiraning psixik jarayon sifatida oʻziga xos xususiyati uning atrof-olamni bevosita aks ettirishga yoʻnalmaganligi, moddiy jismlar va hodisalar bilan ish eritmasligidan iborat. Jismlar olamini aks ettirish idrok va tafakkurda amalga oshiriladi. Xotira qabul qilingan obraz va tushunchalarni «ikkinchi aks ettirish» bilan ish koʻradi.

Materialni xotirada tiklash eslash va tanish jarayonlari yordamida amalga oshiriladi.

Eslash – bu xotiradagi materialdan keyingi faoliyatda foydalanish. Eslashning fiziologik asosini jism va harakatlarni idrok qilishda avval hosil bo'lgan nerv aloqalarini tiklash tashkil etadi. Eslash maqsadsiz (ixtiyorsiz) va maqsadli (ixtiyoriy) bo'lishi mumkin. Birinchi holatda eslash biz uchun kutilmaganda sodir bo'ladi. Masalan, o'qigan maktabimiz yonidan o'tib keta turib, beixtiyor bizga ta'lim bergan o'qituvchi yoki maktabdosh do'stlarning obrazlarini namoyon qilishimiz mumkin.

Ixtiyoriy eslashda ongli ravishda maqsadga ega bo'lgan holda eslaymiz. Bunday maqsad bo'lib o'tmish tajribamizdan biror voqeani yodga tushirishga intilish, masalan, yaxshi yod olgan she'ri esga tushirish maqsadini ko'zlaganimizdagi vaziyat hisoblanadi.

Shuningdek, eslashning turli xillari: haqiqiy eslash, yodga tushirish, tanish mavjud. Alohida o'rinni xotiralar – shaxsning tarixiy esdaliklari egallaydilar. Esga tushirishda ko'zlangan maqsad – biror narsani eslash – asosiy masalani hal qilish imkonini beruvchi oraliq maqsadlarga erishish yordamida amalga oshiriladi. Masalan, qandaydir voqeani eslash uchun bu bilan u yoki bu darajada bog'liq bo'lgan dalillarni eslashga harakat qilamiz. Bunda oraliq zanjirlardan foydalanish ongli xususiyatga ega bo'ladi. Esga tushirish, shuningdek, irodaviy jarayon bo'lib hisoblanadi.

Xotira xossalarining turini ajratish uchun umumiy asos sifatida esda olib qolish va eslash jarayonlari amalga oshiriladigan faoliyat xususiyatlariga bog'liqligi namoyon bo'ladi. Bunda xotiraning ayrim turlari uch asosiy mezonlarga muvofiq ravishda ajratiladi:

- faoliyatda ustunlik qiluvchi psixik faoliyatning xususiyatiga ko'ra, harakat, emotsional, obrazli va so'z-mantiqiy xotiralarga bo'linadi;
- faoliyat maqsadiga ko'ra – ixtiyorsiz va ixtiyoriy xotiraga bo'linadi;
- materialning mustahkamlanishi va saqlanib qolishi davomiyligiga ko'ra – qisqa muddatli, operativ va uzoq muddatli xotiraga bo'linadi.

Xotira turlarining psixik faoliyat xususiyatiga ko'ra tasniflanishini birinchi marta P.P. Blonskiy tomonidan taklif etilgan. Faoliyat turlarida psixik faoliyatning motorli, hissiyotli, sensor, aqliy turlari ustunlik qilishi mumkin. Bu faoliyatlarning har biri harakatlar va ularning mahsuloti bo'lgan faoliyat, sezgi, obraz, fikrlarda ifodalanadi. Blonskiy xotiraning ayrim turlari o'rtasidagi farqlarni aniqlashga muvaffaq bo'ldi.

Obrazli xotira – bu tasavvurlar, tabiat va hayot manzaralari, shuningdek, ovoz, hid, ta'mlarga nisbatan bo'lgan xotira. U ko'rish, eshitish, tuyish, hid bilish va

ta'm bilish bilan bog'liq bo'ladi. Ba'zan eydetik xotira – ba'zi individlarning (eydetiklar) avval idrok qilingan jism va sahnalar o'ta to'laqonli va obrazini esda saqlash va eslash qobiliyatiga ega bo'lgan odamlar uchrab turadi. Eydetik obrazlar jismning mavjud emasligida yuzaga kelib, oddiy tasavvurga xos bo'lmagan izchil ko'rgazmalilik xususiyatiga ega bo'lishi bilan tasavvurlarga o'xshash bo'ladi.

Xotira faoliyat maqsadiga bog'liqligiga ko'ra ixtiyorsiz va ixtiyoriy xotiralarga bo'linadi. Biror narsani esda olib qolish yoki esga tushirish maxsus maqsadga ega bo'lmagan esda olib qolish va eslash ixtiyorsiz xotira deyiladi. SHunday maqsad ko'zlanganida ixtiyoriy xotira haqida so'z yuritiladi.

Xotiraning birlamchi obrazlari deb, bevosita ob'ektning idrok qilinishidan so'ng paydo bo'ladigan va soniyalar bilan o'lchanadigan vaqt oralig'ida saqlanib qoladigan obrazlarga aytiladi. Masalan, bir-ikki soniya biror jism – ruchka, stol lampasi, suratga tikilib turing, so'ng ko'zlaringizni yumib, uni iloji boricha yorqinroq tasavvur qilishga harakat qiling. Siz darhol tez orada so'nuvchan va g'oyib bo'ladigan yorqin va jonli obrazni hosil qilasiz. Xotiraning birlamchi obrazlari izchil obrazlarga o'xshash ma'lum xususiyatlarga ega bo'ladilar: a) ob'ektni idrok qilishdan so'ng paydo bo'ladi; b) davomiyligi juda oz; v) yorqinligi, jonliligi va ko'rgazmaliligi ko'rgazmali tasavvurlarga qaraganda ko'proq bo'ladi; g) yagona idrok ildiziga ega, umumlashtirishdan iborat bo'lmaydi.

XULOSA VA MUNOZARA

Xotira psixologiyasi nutqni mukammallashtirishning aniq va ravon uslublarini taklif etadi. Ular orasida: uzoq muddatga eslab qolish; faol tarzda takrorlash, foydali, jonli, obrazli assotsiativ aloqalarni tashkil etish, yodda tutish mashqlari; hayolan aniq bir vaziyat va kayfiyatga murojat etish; xotiradagilar yolg'on xabar orqali yo'qolib ketmasdan oldin qayta xikoya qilish; axborotlar aralashib ketishiga yo'l qo'ymaslik; o'zi-o'zini nazorat qilish va takrorlashdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Abdullayeva Q. Nutq o'stirish. – T.:O'qituvchi, 2010.66-bet
2. Karimova V.M., Sunnatova R.I., Tojiboyeva R.N. Mustaqil fikrlash. – T.:Sharq, 2010. 110-bet
3. Muhiddinov A.G'. O'quv jarayonida nutq faoliyati. – T.: O'qituvchi, 2015. 78-bet